

Hindrar svenskars konflikträdsla en öppen debatt om mobbning i arbetslivet?

Ett hett debattämne i franska massmedia sedan en tid tillbaka är de trakasserier som de anställda utsätts för på sina arbetsplatser, inte sällan av sina chefer. Ett viktigt startskott var en enkät med rubriken "Våld i arbetslivet" som publicerades i tidskriften *L'Expansion*. Därefter har reportagen och analyserna avlöst varandra och en rad undersökningar har belyst fenomenet ur sociologisk, psykologisk och juridisk synvinkel. Att missförhållanden i arbetslivet på allvar fokuserats har sannolikt bidragit till en skärpning av arbetslagstiftningen. 2002 infördes en lag mot mobbning - hur pass effektiv den är kan diskuteras efter att en anställd trots en hel skara av vittnen och en mängd dokument inte lyckades övertyga domstolsjuryn om att hon blivit mobbad av sin f d chef vid det franska TV-bolaget Canal +. I vänstertidskriften *Le Nouvel Observateur* noterade man nyligen att lagen knappast lett till att den minskat – snarare tvärtom. Man beräknar att två till tre självmord i veckan har provocerats fram av mobbning.

I vänstertidningen *Libération* relaterades nyligen flera fall där en anställd blivit avskedad efter att ha kritiserat arbetets organisation. En journalist avskedades också via expressbrev från *Le Monde*, där han varit anställd i 25 år, då hans bok om dubiösa journalistiska metoder publicerades. Anledning till avskedandet: förtal. Risker är nu överhängande, konstateras det, att anställda inte ens vågar komma med konstruktiva förslag till förbättringar, eftersom detta skulle kunna uppfattas som kritik. Alla som avskedats finner sig naturligtvis inte i behandlingen och en del får upprättelse i en rättegång. Ett exempel är en anställd som sparkats efter att i en tidningsintervju ha beskrivit sina arbetsvillkor som nattarbetare och som vann processen med hänvisning till att det råder yttrandefrihet i Frankrike.

Det är för att inte riskera eventuella bakslag i en rättegång som många arbetsgivare gärna tillgripit subtilare metoder, exempelvis mobbning, för att bringa den anställde ut ur balans och provocera denne att självmant säga upp sig eller gå med på en uppsägning. Som Marie-France Hirigoyen påpekat i sin uppmärksammade analys av mobbarens personlighetstyp, publicerad för några år sedan och läst i vida kretsar i Frankrike, är ett ständigt kontrollerande av en anställd en utbredd form av mobbning. Ett kontinuerligt letande efter allehanda fel i yrkesutövningen är ett verksamt medel att få den mest stabila personen ur balans, eventuellt också att drabbas av psykisk ohälsa. En annan metod som Heinz Leymann belyst i sitt arbete om mobbning, översatt till franska på 90-talet och ofta citerat i Frankrike, är att hävda att en anställd har psykiska problem och/eller samarbetssvårigheter för att motivera en isolering från övriga anställda. Målet är detsamma: att psykiskt knäcka en människa för att kunna göra sig av med en anställd som det inte finns fog för att avskeda. Att metoderna är effektiva framgår av dödsannonser i franska dagstidningar. Enligt en undersökning, som publicerades för några år sedan förefaller medelålders kvinnor i karriären vara en speciellt utsatt grupp.

Ytterligare en metod att göra arbetssituationen svåruthärdlig är att beröva en obekvämlig arbetstagarare de uppgifter som hör till dennes kompetensområde. Bestraffningsåtgärden har belysts i flera nypublicerade arbeten som analyserar orsakerna till att en anställd "hamnar i garderoben", dvs förväntas vara fysiskt närvarande på sin arbetsplats men utan relevanta arbetsuppgifter. Ett

uppmärksammat fall är bestraffningen av de två arkivarier vid Archives nationales i Paris som trotsade arbetsledningen för att bistå en fransk forskare i en rättegång. Då historikern Einaudi i en bok belyst den dåvarande borgmästaren Maurice Papons roll i massakern på algeriska demonstranter i Paris den 17 oktober 1961 åtalades han för förtal. Han vann rättegången mycket tack vare att de båda arkivarierna genom sina vittnesmål bekräftade sanningshalten i undersökningen. Ledningen vid Archives nationales tog då initiativ till en utredning för att undersöka om de båda anställda gjort sitt skyldiga till brott mot sekretesslagen. Fängelse och dryga böter hotade. Då de frikännts berövades de sina arbetsuppgifter. Nyligen vann de den rättegång som de inlett för att återfå sina tidigare arbetsuppgifter. Hur den praktiska arbetssituationen kommer att se ut för dem förefaller ännu oklart.

Är attityden till människor som trakasserar anställda på arbetsplatser mer defensiv i Sverige än i Frankrike? I en intervju som väckte uppmärksamhet för några år sedan verkar Lars-Olof Tunbrå som uppmärksammas för sin bok om psykopatiska chefer vilja rekommendera alla som drabbas av maktgalna och självbespeglade personer i chefsposition att hålla en låg profil och förbereda reträtten. I ett nypublicerat arbete, som handlar om samma personlighetstyp rekommenderar psykologen Isabelle Nazare-Aga ett betydligt mer offensivt förhållningssätt. Hennes arbete innehåller en rad typsituationer där den manipulativa personen normalt brukar få övertaget, dvs så länge som offret inte har genomskådat strategin. Nazare-Aga visar på ett övertygande sätt att en medvetenhet om vad som döljer sig bakom den vänliga och charmerande fasaden kan utgöra första steget till en nödvändig motattack. Enligt psykologen är det alltså möjligt att utveckla motstrategier.

Vad som frapperar i dessa arbeten kring trakasserier av anställda är att man i Frankrike kraftigt understryker att mobbaren är en sjuk person. Tendensen att skuldbelägga den mobbade genom att finna defekter eller irriterande sidor i personligheten förefaller vara mindre uttalad i Frankrike än i Sverige. Speciellt intressant i detta sammanhang är psykoanalytikern Marie Romanens bok *Maltraitance au travail - les effets pervers du harcèlement* (Desclée de Brouwer 2003), som motiverar sin rapport med att det inte längre var möjligt för henne att hålla tyst om de förfärliga lidanden som en växande skara människor drabbas av i arbetslivet: "Att påbörja ett arbete för att öka medvetenheten om problemen är en absolut nödvändighet om man ska kunna bryta ett mönster som innebär att alltfler människor kallsinnigt offras", hävdar hon. I de mest skilda miljöer har hon stött på människor som utsatts för mobbning som hon inte tvekar att beteckna som psykiskt våld. En professor kan bli lika farlig för sina anställda som en daghemsföreståndare om det finns risk för att rampluset i något sammanhang skulle komma att falla över fel person. I Romanens arbete redovisas även undersökningar som beskriver effekterna av mobbning. Av 489 offer utvecklade 97 % symptom som var relaterade till den behandling de utsatts för. Som exempel på symptom nämns sömnlöshet, depressioner, skuldkänslor och ångestreaktioner.

Ett ständigt återkommande tema i de arbetslivsskildringar som Romanens fått lyssna till är den otrygghet man känner som arbetstagare, oftast i kombination med ökad stress. Det gäller att ständigt vara högpresterande och att kontinuerligt kunna tåla en jämförelse med sina arbetskamrater. En fransk specialist, Louis Crocq, benämner de effekter som tillståndet framkallar "det ekonomiska krigets nevros" och ger en rad exempel på de psykosomatiska sjukdomar och missbruksproblem som han anser är

relaterade till förekomsten. Hans undersökning aktualiseras på ett kusligt sätt just nu i Frankrike: Loïc Scoarnec, ordförande i Harcèlement moral stop (den franska motsvarigheten till Föreningen Stopp) konstaterar att 1235 personer kontaktat föreningen pga mobbning mellan september och december 2008 och ser ett klart samband mellan den ekonomiska krisen och det som han betecknar som en strategisk mobbning av anställda. Ett nytt inslag är att ett större antal män, även tjänstemän med en högre befattning, nu drabbas.

För att söka ursprunget till de problem som började göra sig gällande på franska arbetsplatser fr o m 90-talet har Marie Romanens bl a intervjuat en grupp ingenjörer som var verksamma under brytningsperioden och som samtliga anser att Reagans och Thatchers politik i kombination med en allt snabbare internationalisering har medfört att ett utpräglat profittänkande genomsyrar de mest skilda verksamheter, inte bara näringslivet, utan också undervisnings- och vårdsektorn. Här har en svensk läsare mycket lätt att känna igen sig. I början av 90-talet förvandlades eleverna i många svenska skolor plötsligt till "kunder" som köpte en produkt, dvs undervisningen, och lärarna fick uppfatta sig själva som mer eller mindre lyckade leverantörer av produkten, allt enligt de "kundundersökningar" som gjordes bland eleverna. Det minst av allt varit lätt att övertyga lärarna om att detta synsätt förbättrar kvalitén i undervisningen. Att den ökade stressen inom undervisning och sjukvård är direkt skadlig för de anställda och försämrar kvalitén i verksamheten har ständigt påpekats i båda länderna.

Det förefaller finnas en intressant skillnad mellan Sveriges och Frankrikes attityder till mobbning. Trots Leymanns viktiga arbete om mobbning i vuxenlivet, verkar förekomsten här oftast förknippas med barn och ungdomar i skolmiljö. I Frankrike är det tvärtom - förhållandevis få studier handlar om hur barn drabbas, däremot handlar många om hur vuxna gör det. Är den relativa tystnad som råder kring mobbning bland vuxna i svenska massmedia ett tecken på att situationen är så mycket bättre här än i Frankrike? Är vi i Sverige något sämre på att identifiera fenomenet och sätta in strategier för att komma till rätta med problemet även bland vuxna? Utomstående betraktare frapperas ofta av den konflikträdsla som i deras ögon genomsyrar det svenska samhället. Skulle denna rädsla kunna förklara tystnaden kring mobbning i arbetslivet? En fråga man också ställer sig är om svenska medborgare i samma utsträckning som franska sluter upp bakom en mobbad anställd, inte bara på arbetsplatsen utan även i rättegångssammanhang. Kan möjligen också fransk lagstiftning spela in i sammanhanget och belysa skillnaden mellan de båda länderna? I Frankrike är man enligt lag skyldig att ingripa om man ser en medmänniska utsättas för våld eller fara för sitt liv.

Genom en ständig rapportering om den mobbning som utövas på arbetsplatser har den franska allmänheten till sist blivit medveten om att fenomenet är utbrett och kräver insatser, ibland på frivillig basis. I kulturprogrammet Arte presenterades för några år sedan de byråer som mobbningsoffer öppnat efter att ha själva tagit sig igenom helvetet för att hjälpa andra som drabbats av samma bestraffningsåtgärder. Att kunna sätta sig in i den mobbades situation kräver möjligen specifika erfarenheter. En person som trakasseras grips exempelvis ofta av självförakt och drar sig för att berätta för sin omgivning vad som pågår. När den tidigare gladlynte och utåtriktade familjefadern plötsligt blev inbunden och dessutom storkonsument av sömntabletter, färgades hela familjelivet av ett beteende som var totalt obegripligt för

hans närmaste. På byrån fick han hjälp att sätta ord på sina upplevelser och dessutom de juridiska redskap som krävdes för att förändra situationen.

En uppmärksammat skönlitterär gestaltning av trakasserier i arbetslivet är den belgiska författaren Amélie Nothombs roman *Stupeur et tremblements* som publicerades för några år sedan och som nu filmatiserats av den franske regissören Alain Corneau. Handlingen utspelar sig i Japan på ett kontor som skulle kunna stå som en symbol för arbetsplatser som domineras av ett hierarkiskt tänkande världen över. Huvudpersonen drabbas romanen igenom av en alltmer förnedrande behandling av sin närmaste chef, som upptäckt att hon är lite för kompetent. Romanen genomsyras av en svart humor som gör skildringen underhållande trots att den handlar om en sadistisk persons systematiska nedmontering av en eventuell konkurrent. Även om filmen präglas av en lättsam ton verkade många i biosalongen kunna relatera vissa scener till mindre lättsamma personliga erfarenheter, då den hade premiär i Paris för knappt ett år sedan. För några år sedan hade ytterligare en film som handlar om utsatthet i arbetslivet premiär. I *Violence des échanges en milieu tempéré* har regissören Jean-Marc Moutout i sin första långfilm konkretiserat hur profittänkandet obönhörligt kräver sina offer i samband med uppköp av ett företag, vilket inte är en absolut nyhet. Men det intressanta med filmen är att regissören förmår redovisa det dubbla perspektivet: han visar hur en ung man som först framstår som sympatisk och utrustad med rättskänsla får göra sig av med sin empati då han blir anställd som konsult och tvingas visa sina talanger genom att välja ut vilka anställda som skall offras. Han gestaltar också på ett övertygande sätt den förnedring som de anställda utsätts för då samma yngling sätter dem på det hala. Genom sin förmåga att göra förhållanden i vår omvärld synliga utgör både filmen och skönlitteraturen viktiga komplement till de undersökningar som publicerats kring mobbning i arbetslivet.

Eva-Karin Josefson